



University of Tehran

The Rationality of Religious Belief from the Perspectives of John Greco and Linda Zagzebski

An Inadequate Defense Grounded in the Epistemology of Testimony

Morteza Mojtahedi | Amirreza Dorri

1. Corresponding Author, PhD, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: motavalimorteza@ut.ac.ir
2. PhD, Department of Philosophy of Religion, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran. Email: a.dorri@yahoo.com

ttttttt

The rationality of religious beliefs has been a central topic in philosophical inquiry throughout history. Recently, two prominent epistemologists, John Greco and Linda Zagzebski, have defended this rationality within the framework of the epistemology of testimony. Greco, through his general anti-reductionist approach, asserts that religious knowledge is transmitted to recipients via reliable channels of transmission. Zagzebski, on the other hand, argues for the rationality of religious belief by justifying religious authority through a conscientious, self-reflective trust in others—a trust that stems from trust in oneself, which she presents as a deliberative reason. In this paper, we critically analyze the views of Greco and Zagzebski, alongside Jennifer Lackey, to demonstrate the inadequacies in their arguments. Specifically, we aim to critique these two thinkers by examining the logical implications of their positions, ultimately showing that their arguments for the rationality of religious belief are not valid. We identify three key issues with Greco's perspective: (1) it fails to eliminate the influence of epistemic luck; (2) it does not adequately apply to fundamental religious beliefs, which are essential for participation in religious communities; and (3) it encounters the "garbage problem," which remains unresolved. Similarly, we highlight three problems in Zagzebski's view: (1) the approach could classify her belief in communities such as terrorist and racist as rational; (2) it necessitates accepting the testimony of authority figures even when they are clearly erroneous; and (3) deliberative reasons are insufficient in addressing significant issues. Therefore, attempting to prove the rationality of religious belief through the epistemology of testimony, at least as proposed by Greco and Zagzebski, leads to a dead end.

t :Rationality of Religious Belief, John Greco, Linda Zagzebski, Jennifer Lackey, Epistemology of Testimony

ii c....

If we set aside those who consider religious belief irrational and worthless, those who view religious belief as rational and valuable can be categorized into several groups. Historically, until the 19th century, evidentialism dominated the intellectual landscape, with religious belief considered rational because it was grounded in evidence based on foundational beliefs. However, starting in the 19th century, figures like Kierkegaard and Wittgenstein



University of Tehran

argued that religious faith and belief were valuable but not necessarily tied to rational reasoning. In the latter half of the 20th century, with the rise of externalism in epistemology, new perspectives emerged that affirmed the rationality of religious belief without requiring arguments in its favor or belief in it. More recently, with the advent and development of social epistemology, John Greco and Linda Zagzebski have established, in two different ways, the rationality of religious belief within the framework of the epistemology of testimony. In this research, adopting an analytical-critical approach, we will first present the views of these two thinkers. Then, by critically examining the logical implications of their arguments, we will demonstrate that their approach is insufficient in achieving its intended goal. However, while testimony is not entirely without value, it should be seen as contributing to a degree of probability when considered alongside other evidence.

Research Methods

Greco suggests that religious knowledge and reasonable religious belief can be achieved through means other than testimony. He then examines whether three epistemological arguments against religious belief—namely, the argument from luck, the argument from peer disbelief, and Hume's argument from testimony about miracles—achieve their intended effects. Greco argues that the answer is negative, as all three arguments rest on a controversial assumption about the nature of testimony-based evidence and knowledge. This assumption is that testimony serves as a source of knowledge generation rather than merely knowledge transmission. If we accept the possibility of knowledge transmission and assume that religious knowledge is formed in the speaker through means other than testimony, then, provided the transmission is reliable and occurs within a framework of social relations and institutions designed for this purpose, the believer's true belief will not be the result of mere chance. Zagzebski contends that the authority of one's religious community is justified through conscientious judgment. She argues that our pre-reflective self has three components related to truth: a natural desire for truth, a natural belief that this desire is satisfiable, and a natural trust in the adequacy of our faculties to attain truth. Considering the epistemic, affective, and behavioral components of trust, it follows that our belief in the satisfiability of our natural desire for truth is embedded within our trust in our epistemic faculties. Since these faculties operate within an environment, trust in them inherently includes trust in the suitability of that environment. Whether directly or through the faculties of others, this trust extends to the faculties of others as well. Thus, it is natural for us to believe the words of others in our pre-reflective state. Furthermore, through reflection, we recognize that trust in oneself is rational. Consequently, when we act conscientiously in an epistemic sense—when our desire for truth is self-reflective and we utilize our faculties to the fullest to reach the truth—we realize that many others share this same desire and faculties. In such cases, our trust should logically extend to them as well. This constitutes a deliberative reason, a first-person justification connecting one to the truth of a proposition (P). However, there are at least six significant issues with these views, three concerning Greco and three concerning Zagzebski. First, Lackey argues that the reliability of a process does not preclude the influence of luck. There can be two types of luck: in some cases, the output is true by chance (as seen in standard Gettier cases), while in others, the acquisition and use of a reliable process is itself due to luck. Second, even if Greco's anti-reductionist approach is correct, it does not apply to fundamental religious



University of Tehran

beliefs. These beliefs are both deeply significant, influencing all aspects of a person's life, and serve as prerequisites for entering religious communities. Third, Greco faces the "garbage problem," a challenge he has yet to resolve. Fourth, Lackey critiques Zagzebski's view for (potentially) justifying the beliefs of irrational communities, (such as terrorists, racists, and cults). Fifth, according to Lackey, a Zagzebski's approach makes it difficult to reject an authority's testimony even when it is clearly false or (outrageous, as her view treats such testimony as a preemptive reason. Sixth, deliberative reasoning is insufficient when addressing significant religious questions, such as the existence of God or the afterlife, which are among the most critical questions in human life. The answers to these questions, whether positive or negative, profoundly impact all aspects of an individual's life or society. Nonetheless, it is possible to differentiate between fundamental beliefs based on their degree of importance and impact. In such cases, Zagzebski's view may be appropriately applied to certain beliefs.

Both Greco's and Zagzebski's approaches have fundamental flaws, making them unsuccessful in proving the rationality of religious belief through the epistemology of testimony. However, if the scope of religious beliefs is limited and their implications are reduced, testimony—when combined with other evidence—can contribute to a degree of probability. Furthermore, if it can be demonstrated that these testimonies come from individuals with epistemic virtues and that there is a significant amount of such testimony, this probability can be strengthened. Therefore, reestablishing the rationality of religious belief based on the epistemology of testimony hinges on proving the antecedent of this conditional proposition, which future research could explore further.

Greco, John (2016). "What's the Transmission?" *Episteme* 13(4):481-498.

— (2019). "The Transmission of a Knowledge and Garbage Synthesis." *197*:2867-2878.

— (2020). *The Transmission of Knowledge*. First Publication. UK: Cambridge University Press.

Lackey, Jennifer (2017). "The Epistemology of Testimony and Religious Belief," in *The Oxford Handbook of the Epistemology of Theology*, Edited by William J. Abraham and Frederick I. M. Aquino. First Publication. Oxford: Oxford University Press, pp. 203-220.

Plantinga, Alvin (2000). *Warranted Christian Belief*. New York: Oxford University Press.

Zagzebski, Linda Trinkaus (2011). "First Person and Third Person Reasons and Religious Epistemology." *European Journal for Philosophy of Religion* 3 (2):285-304.

—, Trinkaus (2012). *Epistemic Authority: A Theory of Trust, Authority, and Autonomy in Belief*. First Publication. New York: Oxford University Press.



University of Tehran

Philosophy and Kalam

Faculty of Islamic Theology and Studies

Print ISSN: 2008-9422 Online ISSN: 2558-5014

homepage: <https://jftp.ut.ac.ir>

Motavalli, M., & Dorri Nagoorani, A. (2024). The Rationality of Religious Belief from the Perspectives of John Greco and Linda Zagzebski: An Inadequate Defense Grounded in the Epistemology of Testimony. *Philosophy and Kalam*, 15(1), 285-305. (in Persian)

Published by: University of Tehran Press

© The Author(s)

DOI: <https://doi.org/10.22059/jftp.2024.1876382.523501>



Research Paper

Received: 5-May-2024

Accepted: 2-Jul-2024

Published: 29-Jul-2024

Available online: 22-Aug-2024



عقلانیت باور دینی از نگاه جان گرکو و لیندا زاگزبسکی

دفاعی نابسندۀ بر پایه معرفت‌شناسی گواهی

مرتضی متولی^۱ | علیرضا درّی نوگورانی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانش‌آموخته دکترا، گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: motavalimorteza@ut.ac.ir
۲. دانش‌آموخته دکترا، گروه فلسفه دین، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران. رایانامه: a.dorri@yahoo.com

چکیده

عقلانیت باورهای دینی در درازنای تاریخ موضوع بررسی‌های فلسفی بوده است. در روزگار حاضر دو تن از برجسته‌ترین معرفت‌شناسان، یعنی جان گرکو و لیندا زاگزبسکی، در چارچوب معرفت‌شناسی گواهی از آن دفاع کرده‌اند. گرکو با درانداختن طرح فراگیر پادفروکاست‌گروی‌اش ادعا می‌کند که معرفت دینی از طریق کانال‌های انتقال اعتمادپذیر به دریافت‌کنندگان فرارستاده می‌شود. زاگزبسکی با توجیه مرجعیت دینی از طریق آپستام [=اطمینان] خودسگالانه‌ی وظیفه‌شناسانه به دیگری، در حالی که این آپستام از آپستام به خود برآمده است، عقلانیت باور دینی را نتیجه می‌گیرد؛ استدلالی که دلیلی ژرف‌سنجانه است. ما با رویکردی تحلیلی-انتقادی، همراه با جنیفر لکی، نابسندگی سخن ایشان را نشان می‌دهیم. به عبارت دیگر، هدف ما این است تا با تحلیل دیدگاه این دو اندیشمند به لوازم منطقی غیرقابل‌پذیرشی که به دنبال دارد به نقد ایشان بپردازیم و نشان دهیم که اثبات عقلانیت باور دینی، آنگونه که ایشان تقریر کرده‌اند، معتبر نیست. به این ترتیب، سه اشکال در گفته‌ی گرکو شناسایی می‌شود: ۱. جلوی بخت را نمی‌گیرد؛ ۲. در باورهای دینی بنیادی، که شرط ورود در اجتماعات دینی هستند، کاربردپذیر نیست؛ ۳. با مسئله زباله مواجه است که نمی‌تواند آن را حل کند. نیز سه اشکال در سخن زاگزبسکی شناسایی می‌شود: ۱. باید باورهای جوامعی چون تروریست‌ها و نژادپرستان را عقلانی بداند؛ ۲. باید گواهی مرجعیت را حتی در جایی که آشکارا خطاست بپذیرد؛ ۳. در پرسش‌های مهم دلیلی ژرف‌سنجانه کافی نیست. بنابراین، اثبات عقلانیت باور دینی از طریق معرفت‌شناسی گواهی، دست‌کم به تقریر گرکو و زاگزبسکی، به بن‌بست می‌خورد.

کلیدواژه‌ها: عقلانیت باور دینی، جان گرکو، لیندا زاگزبسکی، جنیفر لکی، معرفت‌شناسی گواهی.

استناد: متولی، مرتضی، و دزی نوگورانی، علیرضا (۱۴۰۳). عقلانیت باور دینی از نگاه جان گرکو و لیندا زاگربسکی: دفاعی نابسندہ بر پایه معرفت‌شناسی گواهی. فلسفه و کلام اسلامی، ۵۷ (۱)، ۲۸۵-۳۰۵.

نوع مقاله: علمی-پژوهشی

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۶

© نویسندگان

بازنگری: ۱۴۰۳/۰۴/۱۲

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstp.2024.376382.523501>

پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۰۸

انتشار: ۱۴۰۳/۰۶/۰۱



مقدمه

می‌دانیم که معرفت‌شناسی دینی، به طور عام، و معرفت‌شناسی تجربه دینی، به طور خاص، با ظهور افرادی چون آلستون^۱ و پلنتینگا^۲ چرخشی برون‌گروانه^۳ پیدا کرد. آنها با بهره‌گیری از پیشرفت‌های جدید در معرفت‌شناسی ادراک حسی به مقابله با اشکالات شکاکانه بر تجربه دینی برآمدند. به گونه‌ای خردتر، آنها با طرح و تقویت دیدگاه‌های برون‌گروانه اعتمادپذیری^۴ و عملکرد درست^۵ در باب ادراک حسی و به‌کارگیری آن در تجربه دینی با قدرت بیشتری با چالش‌های شکاکانه که بر دیدگاهی درون‌گروانه^۶ و قرینه‌گروانه^۷ از ادراک حسی استوار بودند رویاروی گشتند. در سه‌چهار دهه اخیر معرفت‌شناسی اجتماعی^۸ در مسیر پیشروی چشمگیری بوده‌است. لذا انتظار چرخشی اجتماعی پُر بیراه نیست، چنانکه برخی، همچون گرکو^۹، آن را یادآور شده‌اند. (Greco, 2020: 161-162; Greco,) (2017)

گرکو و زاگزبسکی^{۱۰} دو معرفت‌شناس برجسته معاصر هستند که تلاش داشته‌اند در چارچوب معرفت‌شناسی گواهی^{۱۱}، به دو شیوه متفاوت، از عقلانیت باور دینی دفاع کنند. در این پژوهش با رویکردی تحلیلی-انتقادی نخست دیدگاه این دو اندیشمند را پیش می‌کشیم، آنگاه با نقد سخن ایشان از طریق تحلیل به لوازم منطقی غیرقابل‌پذیرشی که به دنبال دارد^{۱۲} نشان می‌دهیم که حرکت‌شان در رسیدن به مقصود ناپسندیده‌است. با این همه، گواهی سراسر هم‌بی‌ارزش نیست، بلکه می‌تواند در کنار سایر شواهد درجه‌ای از احتمال را بیافریند.

۱. یسینه پژوهش

اگر آن دسته از افراد را که باور دینی را غیرعقلانی و بی‌ارزش می‌انگارند کنار نهمیم، کسانی که باور دینی را عقلانی و ارزشمند می‌دانند می‌توان در چند دسته جای داد. معمولاً تا پیش از قرن نوزدهم غلبه با قرینه‌گروی^{۱۳} بود و باور دینی را عقلانی می‌دانستند زیرا بر دلیلی بنیان‌شده بر باورهای پایه

1. William P. Alston.

2. Alvin Plantinga.

3. Externalist.

4. Reliabilism.

5. Proper function.

6. Internalist.

7. Evidentialist.

8. Social Epistemology.

9. John Greco.

10. Linda Trinkaus Zagzebski.

۱۱. که خود ذیل معرفت‌شناسی اجتماعی می‌گنجد.

۱۲. برای ملاحظه اینکه تحلیل به لوازم منطقی قسمی از رویکرد تحلیلی است بنگرید به: فرامرزفراملکی، ۱۳۸۷: ۲۵۹.

13. Evidentialism.

استوار گشته بود. در قرن نوزدهم و پس از آن افرادی چون کرکگور^{۱۴} و ویتگنشتاین^{۱۵} ایمان و اعتقاد دینی را ارزشمند اما بی ارتباط با استدلال عقلی می دانستند. در نیمه دوم قرن بیستم و پس از آن و با ظهور برون گروی در معرفت شناسی دیدگاه هایی ظهور کردند که بر اساس آن عقلانیت باور دینی تأمین می شد، بی آنکه استدلالی به سود آن نیاز باشد و بی آنکه ایمان به آن در میان باشد. برای نمونه، پلنتینگا^{۱۶} باورهای دینی را باورهایی پایه می داند که از حس خداشناسی ما برآمده اند و آلتون^{۱۷} آنها را حاصل تجربه های دینی می داند همانگونه که تجربه های حسی باورهایی را درباره جهان خارج شکل می دهند. (مبینی، ۱۳۹۴؛ اکبری، ۱۳۸۶؛) به تازگی و با بروز و گسترش معرفت شناسی اجتماعی گرکو و زاگزبسکی عقلانیت باور دینی را با معرفت شناسی گواهی تثبیت کرده اند. همه اینها عقلانیتی را در نظر دارند که به نوعی با رکن سوم معرفت، یعنی توجیه، تضمین، شایستگی معرفتی، یا چیزی شبیه اینها، در پیوند است و می توان آنها را در یک دسته جای داد.^{۱۸} در عین حال، به اعتباری دیگر هر یک عقلانیتی جدا از دیگری است زیرا گروهی بر استدلال تکیه دارند و در مورد باور دینی آن را معتبر می دانند، گروهی بر ایمان پامی فشرند، گروهی دیگر بر تجربه و احساس بی واسطه ما، و گروه آخر بر گواهی و فضیلت های معرفتی ما. افزون بر این، عقلانیت شکل های دیگری نیز دارد: عقلانیت ارسطویی^{۱۹}، عقلانیت عملی/هدف-وسیله^{۲۰}، عقلانیت وظیفه شناختی^{۲۱}، و عقلانیت مطابق با احکام خرد^{۲۲}. (Plantinga, 2000: 95-115)

دریابی از آثار درباره عقلانیت باور دینی وجود دارد.^{۲۳} نیز در معرفت شناسی گواهی، که در چند دهه گذشته گسترش چشمگیری در غرب داشته است، در سال های اخیر کارهایی انجام شده است.^{۲۴} ولیک بررسی عقلانیت باور دینی بر پایه معرفت شناسی گواهی، به ویژه دیدگاه گرکو و زاگزبسکی، بی سابقه است که این پژوهش عهده دار آن می باشد. در واقع، دو مسیر در فلسفه دین و معرفت شناسی

14. Søren Kierkegaard.

15. Ludwig Wittgenstein.

16. Alvin Plantinga.

17. William P. Alston.

^{۱۸}. و می توان به پیروی از مبینی نام «عقلانیت معرفتی» را بر آن نهاد. (مبینی، ۱۳۸۲؛ ب)

19. Aristotelian rationality.

20. Means-end rationality.

21. Deontological rationality.

22. Deliverances of reason.

^{۲۳}. علاوه بر آثاری که در بالا ذکر شد، بنگرید، برای نمونه، به: مبینی، ۱۳۸۲ الف؛ مبینی، ۱۳۸۲ ب؛ پورحسن و دیگران، ۱۳۹۳؛ صادقی و حبیبی سی سرا، ۱۳۹۷؛ قربانی، ۱۳۹۸؛ و خسروی بیژانم و دیگران، ۱۴۰۰. تنها در این اثر آخر است که به عقلانیت باور دینی از نگاه زاگزبسکی پرداخته شده است. اما در این اثر افزون بر اینکه نقدی به چشم نمی خورد، تأکید بر معرفت شناسی فضیلت زاگزبسکی است، نه معرفت شناسی گواهی و کتاب مرجعیت معرفتی او که کانون توجه پژوهش حاضر است.

^{۲۴}. برای نمونه، بنگرید به: علی نظارتی زاده، ۱۳۹۱؛ محمدی، ۱۳۹۲؛ محمدی، ۱۳۹۵؛ خدایپرست، ۱۳۹۴؛ خدایپرست، ۱۳۹۷؛ دهقانی نژاد، ۱۳۹۵؛ دزی نوگورانی، ۱۳۹۷؛ دزی نوگورانی، ۱۳۹۷؛ دزی نوگورانی و اکبری، ۱۳۹۸؛ متولی و عظیمی، ۱۴۰۳. در این اثر آخر، متولی و عظیمی ادبیات بحث معرفت شناسی گواهی به زبان فارسی را استقصاء کرده اند.

در کار گرکو و زاگزبسکی تلاقی کرده‌اند، و همین محلّ تلاقی است که توجه نویسنده را در این پژوهش به خود جلب کرده‌است در حالی که از نظر دیگران مغفول مانده‌است.

۲. دفاع از عقلانیت باور دینی بر پایه معرفت‌شناسی گواهی

دفاع از عقلانیت باور دینی بر پایه معرفت‌شناسی گواهی رویکرد نویی است که گرکو و زاگزبسکی آن را پیش کشیده‌اند—دست کم تقریر ایشان از آن بدیع است. در ادامه، به ترتیب به تحلیل دیدگاه این دو می‌پردازیم.

۲-۱. دیدگاه جان گرکو

گرکو در طرح دیدگاه خود چند مفهوم محوری و یک استعاره/مدل^{۲۵} اساسی را به میان می‌آورد که خوب است در ابتدا روشن شوند. نخست اینکه او میان انتقال معرفت و تولید معرفت به وسیله گواهی تمایز می‌گذارد. در حالی که در دومی بار بیینه‌جویی زیادی بر دوش شنونده‌است در اولی با یک تقسیم کار از این بار کاسته می‌شود. به این ترتیب، در اولی شنونده بر دیگری تکیه می‌کند. برای اینکه این تمایز روشن‌تر شود، او استعاره چارچوب اقتصاد را پیش می‌کشد. او می‌گوید که درست همانگونه که در اقتصاد دو بخش تولید کالا و توزیع کالا جدا از یکدیگرند و هر یک اقتضانات خود را دارند، گواهی‌ای که معرفت را به فرد منتقل می‌کند متمایز از گواهی‌ای است که در تولید معرفت نقش دارد. دوم مفهوم جامعه معرفتی^{۲۶} است که عبارت از مجموعه عامل‌هایی/افرادی است که تکالیف/اهداف/دغدغه‌های عملی^{۲۷} مشترکی دارند.

گرکو می‌گوید که بیاید فرض را بر این بگذاریم که معرفت دینی و باور خردپسند دینی به شیوه‌ای دیگر غیر از گواهی ممکن است. اکنون می‌توان پرسید که آیا استدلال‌های سه‌گانه شکاکانه بر ضد باور دینی نتیجه دلخواهشان را در پی دارند. سه استدلال شکاکانه عبارت‌اند از: استدلال از راه بخت، استدلال از راه اختلاف‌نظر همتایان، استدلال هیوم از راه گواهی درباره معجزه. دو استدلال نخست پیوندی نزدیک با مسئله تنوع دینی دارند که بر اساس آن کثرت سنت‌های دینی و باورهای متعارض موجود در آنها تهدیدی است برای موقعیت معرفتی آن باورها. اولی می‌گوید که ما به تصادف در فلان سنت دینی متولد شده‌ایم. دومی می‌گوید که ما با کسانی، که در موقعیت معرفتی یکسانی با ما قرار دارند و توانایی معرفتی و وظیفه‌شناسی‌شان مشابه ماست، اختلاف‌نظر داریم. و سومی می‌گوید که قرینه (شاهد) مبتنی بر گواهی ما به سود وقوع معجزه به سبب فقدان پیشینه مناسب همواره ضعیف‌تر از شاهد (قرینه) استقرایی ما علیه وقوع آن است. (Greco, 2020: 161-169; Greco, 2017;) (Greco, 2012; Greco, 2009)

^{۲۵}. نقش بهره‌گیری از مدل‌ها و استعاره‌ها در دانش امروزه بر کسی پوشیده نیست.

^{۲۶}. Epistemic community.

^{۲۷}. Practical tasks/purposes/concerns.

پاسخ پرسش پیش گفته منفی است زیرا هر سه استدلال بر فرضی بحث‌انگیز درباره سرشت قرینه مبتنی بر گواهی و معرفت مبتنی بر گواهی بنیاد گشته‌اند. آن فرض بحث‌انگیز این است که گواهی می‌تواند نقش تولید معرفت را داشته باشد، نه نقش انتقال معرفت را. اگر امکان انتقال معرفت را در نگر آوریم و آن فرض پیشین مبنی بر شکل‌گیری معرفت دینی در گوینده از راهی غیر از گواهی را پاس بداریم، در صورتی که انتقال اعتمادپذیر باشد و در چارچوب روابط اجتماعی، و حتی نهادهای اجتماعی، طرح‌ریزی شده برای این هدف شکل گیرد، دیگر باور صادق فرد تصادفی نخواهد بود.^{۲۸} و اما تولد فرد در سنتی خاص نه تنها مانع دستیابی به معرفت نیست بلکه این وراثت اجتماعی^{۲۹} معرفت مبتنی بر گواهی را ممکن می‌سازد درست همانگونه که موهبت‌های طبیعی ادراک حسی دقیق و استدلال درست را شدنی می‌کنند.^{۳۰} به همین ترتیب، به‌سادگی نمی‌توان گفت افراد در موقعیت معرفتی یکسانی قرار دارند تا هم‌تای معرفتی باشند زیرا صرف آگاهی از یک سنت و گواهی موجود در آن برای قرار داشتن در یک موقعیت معرفتی یکسان کافی نیست. دومرتبه، اگر انتقال معرفت در نگر باشد، برای اینکه افراد در موقعیت معرفتی یکسانی باشند باید در یک دادوستد اعتمادپذیر مبتنی بر گواهی قرار داشته باشند. لازمه قرار گرفتن در این دادوستد مشارکت در کنش‌ها و نهادهای اجتماعی‌ایست که اعتمادپذیری را تضمین می‌کنند. این درحالی‌ست که فردی که در سنت دیگری‌ست این شرایط را برآورده نمی‌کند و بنابراین نمی‌توان او را دریافت‌کننده قرینه مبتنی بر گواهی دانست، بلکه او تنها آن را شنیده‌است یا از آن اطلاع دارد. نیز تنها در این چارچوب که گواهی منبع تولید معرفت است و به دلیل استقرایی فروکاسته می‌شود می‌توان استدلال هیوم را شکل داد زیرا در جستجوی پیشینه آن پیشینه را ضعیف می‌یابد.^{۳۱} اما اگر به نقش انتقالی گواهی توجه شود، دیگر نمی‌توان قرینه مبتنی بر

^{۲۸} ممکن است اشکال شود این ادعا بی‌دلیل است. در پاسخ می‌گوییم: اگر در چارچوب اندیشه گرکو به این ادعا بنگریم، دیگر بی‌پایه نخواهد بود. او در مسئله معرفت و توجیه قائل به اعتمادگرایی مبتنی بر عامل (agent-reliabilism) است که تقریری از معرفت-شناسی فضیلت می‌باشد. وقتی انتقال به این صورت اعتمادپذیر باشد و اساساً روابط و نهادهای اجتماعی نیز برای همین منظور طرح‌ریزی شده باشند و معرفت نیز ابتدائاً در گوینده شکل گرفته باشد، در این صورت باور صادق شتونده‌ای که در این انتقال به گونه‌ای اعتمادپذیر نقش داشته است نیز معرفت خواهد بود.

^{۲۹} درست همانگونه که فرد ویژگی‌ها، درس‌ها، اموال، و غیر اینها را از والدین خود به ارث می‌برد، از جامعه‌ای که عضوی از آن است نیز ویژگی‌ها، باورها، آداب و رسوم، و غیر اینها را به ارث می‌برد. به گونه‌ای خردتر، باورهای یک اجتماع به افراد بعدی آن منتقل می‌شود.

^{۳۰} ممکن است سؤال شود که وراثت اجتماعی چگونه نقشی همچون قوای حسی و قوه عقل در معرفت ایفا می‌کند. پاسخ این است: درست همانگونه که قوای حسی و قوه عقل درست شرط لازم ادراک حسی و ادراک عقلی صحیح است، اگر افراد در اجتماع نباشند و در کنش‌های آن مشارکت نکنند امکان شکل‌گیری معرفتی بر اساس گواهی نخواهد بود.

^{۳۱} منظور همان پیشینه‌ای است که، بنا بر گفته هیوم، قرینه مبتنی بر گواهی ما به سود وقوع معجزه باید از آن برخوردار باشد. توضیح اینکه در نظر هیوم ما باید دلیل خود بر وقوع معجزه را با دلیل خود بر عدم وقوع آن، که باید قانون طبیعت باشد و دلیل استقرایی عالی برای آن داشته باشیم، مقایسه کنیم. وقتی دلیل ما برای صدق معجزه گواهی‌ست، حتماً باید موارد گذشته مشابه از استواری کافی برخوردار باشند تا ما بتوانیم به این گواهی اعتماد کنیم؛ یعنی در گواهی‌های دیگری که پیش از این در اینگونه امور شنیده‌ایم

گواهی به سود معجزه را ضعیف دانست، زیرا در اینجا دیگر دلیلی استقرایی نیست. (Greco, 2020: 169-172; Greco, 2017; Greco, 2012; Greco, 2009)

گرکو در کتاب خود فرافرستی معرفت^{۳۲} یک طرح کلی یاد-فروکاست‌گروی درباره گواهی را با کمک استعاره چارچوب اقتصاد در می‌اندازد و با آن تلاش دارد بسیاری از مسائل پیرامون گواهی را در یک سیستم منسجم پاسخ گوید.^{۳۳} سخن او این است که اینگونه نیست که همه معرفت‌های مبتنی بر گواهی فروکاست‌پذیر به تولید معرفت باشند، بلکه برخی از آنها با انتقال معرفت حاصل می‌شوند. به عبارت دیگر، تولید معرفت و انتقال معرفت دو پدیده متمایز هستند به گونه‌ای که نمی‌توان دومی را بر اساس اولی توضیح داد؛ درست همانگونه که بخش تولید کالا در اقتصاد از بخش توزیع کالا جداست و هر یک اقتضانات خود را دارد. آنگاه مینوی جامعۀ معرفتی را به میان می‌آورد. جامعۀ معرفتی مجموعه عامل‌هایی هستند که تکالیف عملی مشترکی دارند. این تکالیف عملی دو گونه نیاز اطلاعاتی را شکل می‌دهند: تولید اطلاعات با کیفیت و توزیع آن اطلاعات. این تکالیف عملی نرماً^{۳۴} یا استانداردها^{۳۵} می‌باشد. برای رفع این نیازها مشخص می‌سازند.^{۳۶} نرماً یا استانداردهای توزیع اطلاعات یعنی پارامترهای مربوط به شرایط و گستره گواهی کافی-متفاوت‌اند با نرماً یا استانداردهای ناظر به تولید اطلاعات. (Greco, 2020: 1-46; Greco, 2016b; Greco, 2015)

یک تفاوت انتقال معرفت و تولید معرفت به وسیله گواهی این است که در دومی بار بینه‌جویی زیادی بر دوش شنونده‌است در حالی که در اولی با یک تقسیم کار از این بار کاسته می‌شود. چون در انتقال معرفت یک همکاری و تقسیم کار در میان است، اکنون می‌توان با به میان آوردن کنش‌گفتار^{۳۷} گفتن در فلسفه زبان و عاملیت مشترک^{۳۸} مطرح در نظریه عمل- این دیدگاه را توسعه داد. توضیح اینکه انتقال معرفت با کنش‌گفتار گفتن صورت می‌گیرد. کنش‌گفتار گفتن نوعی از عاملیت

دروغ، خودفریبی برای ارضای برخی امیال، و خطا در میان نباشد. اما وضع اینگونه نیست، یعنی پیشینه‌ی استواری در دست نداریم. بنابراین، دلیل ما بر وقوع معجزه همواره ضعیف‌تر از دلیل استقرایی عالی ما بر عدم وقوع آن است.

32. The Transmission of Knowledge.

33. این انسجام از انسجام درونی فراتر می‌رود و حتی با فلسفه زبان، نظریه عمل، علوم اجتماعی، و علوم شناختی نیز هماهنگ می‌شود. به سخن دیگر، گرکو با وام گرفتن مفهوم کنش-گفتار از فلسفه زبان، مفهوم عاملیت مشترک از نظریه عمل، مفهوم هنجارهای اجتماعی چنانکه در علوم اجتماعی به میان می‌آید، و معرفت‌فرآیندی آنگونه که در علوم شناختی فهم می‌شود دیدگاه خود را توسعه می‌دهد.

34. Norms.

35. Standards.

36. به زبان غیرتخصصی و همه‌فهم‌تر، این نوع عمل و هدف و مأموریت آن است که تعیین می‌کند چه نرمی در کار باشد.

37. Speech act of telling.

38. Joint agency.

مشترک است. و عاملیت مشترک رابطه اطمینان^{۳۹} و^{۴۰} را در خود دارد. (Greco, 2020: 47-67; Greco, 2019b; Greco, 2019c; Greco, 2018a)

دومرتبه، وقتی، همچون فروکاست‌گروان^{۴۱}، بر شواهد شنونده تأکید نکنیم، باید توضیح دهیم که اعتمادپذیری دادوستد مبتنی بر گواهی را چه چیزی تأمین می‌کند. نیز باید تبیین کنیم چگونگی آگاهی شنونده از این اعتمادپذیری دادوستد مبتنی بر گواهی را. در اینجا دو مینوی هنجارهای اجتماعی و حساسیت‌های اجتماعی بخشی از این کار را به عهده می‌گیرند. هنجارهای اجتماعی چیزی در میان هنجارهای میان‌فردی و روابط رسمی نهادی هستند. یعنی، از طرفی، فراتر از اعتماد دو سوی رابطه به یکدیگر بر اساس رابطه فرد-فرد و ذهن‌خوانی می‌باشند و، از طرف دیگر، فروتر از نهادهای رسمی (همچون نهاد آموزش و پژوهش و نهاد پیشگیری و درمان و ساختارهای اجتماعی فراگیرتری چون صدور پروانه)، قوانین نهادی (در شکل آیین‌نامه‌های دولت، معاهده‌های قانونی، استانداردهای حرفه‌ای، و اخلاق حرفه‌ای)، و حقوق موضوعه هستند. هنجارهای اجتماعی افزون بر میان‌فردی بودن اجتماعی نیز می‌باشند، یعنی بر دادوستد میان نقش‌های اجتماعی تعریف‌شده حاکم‌اند و مردم جامعه انتظار عمل طبق آن را دارند و کژروان را می‌نکوهند. با درونی شدن این هنجارها و در نتیجه حکومت آنها بر رفتار، باورها، عواطف، و خواسته‌های آدمی نوعی حساسیت نسبت به اعتمادپذیری دادوستد مبتنی بر گواهی در او شکل می‌گیرد. به این ترتیب، حساسیت‌های اجتماعی عبارت‌اند از حساسیت‌هایی در رابطه با اینکه امور در یک فضای اجتماعی چگونه انجام می‌شوند یا باید انجام شوند. به سخن دیگر، آنها گرایش‌های به‌ایستام در موارد مختلف‌اند. (Greco, 2020: 68-86 and 137-140)

در ادامه، گرکو توصیف یکپارچه‌ای از تولید و انتقال معرفت می‌دهد تا آن را از زشتی توصیف غیریکپارچه برهاند. بر این اساس، او معرفت را موفقیت از روی شایستگی، توانایی، برتری، یا فضیلت می‌داند. به عبارت دیگر، اینکه فرد دریافت صحیحی از واقعیت دارد، به جهت صلاحیت شناختی اوست. انسان توانایی‌هایی ادراکی را به صورت طبیعی، همچون قوای حسی، یا اکتسابی، همچون شهود و استدلال ریاضی، به دست می‌آورد. پس از این، هرگاه در موارد مشابه با به خدمت گرفتن این توانایی باوری را حاصل نمود، چون آن باور برآمده از این توانایی و فضیلت است معرفت خواهد بود. اکنون می‌توان گفت که این شایستگی گاهی شایستگی یک فرد است و گاهی شایستگی عاملیت

³⁹. Trust.

^{۴۰}. هر یک از سه واژه «اطمینان»، «اعتماد»، و «وثاقت» به گونه‌ای جانشین‌پذیر در برابر reliability به کار رفته‌اند. از این رو، کاربرد آنها به عنوان برابرنهاد trust چندان مناسب نیست. علاوه بر اینکه هیچ‌یک از این سه تمام معنای trust را به طور دقیق منتقل نمی‌کنند. ما در واژگان کهن فارسی «ایستام» را یافتیم که هم معنا را به‌درستی افاده می‌کند هم اشتقاق‌پذیر است. پیشنهاد ما این است که از این پس واژه «ایستام» برابر trust نهاده شود.

^{۴۱}. به گونه‌ای نادقیق، فروکاست‌گروان بر این‌اند که معرفت مبتنی بر گواهی به گونه‌ای دیگر از معرفت، برای نمونه معرفت استقرایی، تقلیل‌پذیر است.

مشترک دو فردی که با هم عمل می‌کنند. (Greco, 2020: 87-102; Greco, 2019b; Greco,) (2019c; Greco, 2018a)

اما نوعی دیگر از معرفت وجود دارد که نه در چارچوب اقتصاد اطلاعات می‌گنجد نه می‌توان آن را بر پایه نظریه فضیلت تبیین کرد. این نوع معرفت همان معرفت مشترک^{۴۲} است. برای نمونه، اینکه اشیایی فیزیکی وجود دارند، اینکه آنها به‌ناگه ناپدید نمی‌شوند، اینکه گربه‌ها روی درخت نمی‌رویند، اینکه انسان‌ها والدین دارند، اینکه آنچه همواره اتفاق افتاده است دوباره روی خواهد داد، و اینکه زمین پیش از تولد من وجود داشته است. ولیک گرکو نشان می‌دهد که نظریه فضیلت حتی از عهده تبیین تعهدهای لولایی^{۴۳} ویتگنشتاینی-که می‌توان آنها را نوعی معرفت فرآیندی^{۴۴} مطرح در روان‌شناسی شناختی و هوش مصنوعی به شمار آورد-نیز برمی‌آید. از آنجا که بر پایه نظریه فضیلت معرفت عبارت است از موفقیتی که یک عاملیت شناختی شایسته را در پشت خود نشان می‌دهد، معرفت لولایی را نیز می‌توان در آن گنجانند. دلیل این امر آن است که معرفت لولایی با فرآیندهای شناختی موفقیت‌آمیز یک عامل شایسته آشکار می‌شود. نیز می‌توان چارچوب اقتصاد اطلاعات را گسترش داد. به این ترتیب، در چارچوب اقتصاد اطلاعات افزون بر معرفت تولیدشده و معرفت منتقل‌شده نوعی دیگر از معرفت-معرفت مشترک-نیز هست که می‌توان آنها را اموال عمومی دانست که رایگان در دسترس همگان اند. اینها در فرآیند شناختی گذر از درونداد به برونداد آشکار می‌شوند و سازنده شناخت هستند. اینها در فرآیند شناختی عامل شایسته همچون عنصر درونی و سازنده آن آشکار می‌شوند.^{۴۵} (Greco, 2020: 103-125; Greco, 2016a; Greco, 2019a)

در این دیدگاه فهم-به معنای معرفت نظام‌مند از روابط وابستگی مربوطه-نیز منتقل می‌شود، دست کم در محیط آموزشی. یعنی روابط میان فردی، روابط اجتماعی غیررسمی، و روابط رسمی نهادی محیط اجتماعی‌ای را شکل می‌دهند که افزون بر تولید و انتقال معرفت فهم را نیز منتقل می‌کند چنانکه چگونگی تولید معرفت را نیز. (Greco, 2020: 126-144; Greco, 2018b; Greco,) (2014)

آنچه در دانش بزرگ نیز می‌بینیم تأییدی بر طرح فراگیر پادفروکاست‌گروی‌ست و در بنیاد تنها همین طرح است که می‌تواند از دانش بزرگ^{۴۶} و^{۴۷} در برابر استدلال شکاکانه علیه آن دفاع کند. استدلال شکاکانه می‌گوید که چون دانش بزرگ وابستگی معرفتی گسترده‌ای را لازم دارد، معرفت

⁴². Common Knowledge.

⁴³. Hinge Commitments.

⁴⁴. Procedural Knowledge.

⁴⁵. در واقع در نگاه ابتدایی دیدگاه گرکو نمی‌تواند معرفت مشترک را تبیین کند. اما گرگو با تلاش خود نشان می‌دهد که دیدگاهش می‌تواند این نوع از معرفت را تبیین کند. عبارتم از «و لیک» به بعد ناظر به همین قسمت دوم است.

⁴⁶. Big Science.

⁴⁷. منظور تمام دانش بشری است.

علمی ناممکن است زیرا معرفت علمی استانداردهای معرفتی سختی در مورد شواهد و ارتباطشان با نتایج لازم دارد. (Greco, 2020: 145-160)

با این طرح، معرفت مبتنی بر گواهی در کودکان و، چنانکه گذشت، عقلانیت باورهای دینی نیز به آسانی تبیین می‌شوند.

۲-۲. دیدگاه لیندا زاگزبسکی^{۴۸}

بگذار افسره [= عصاره] سخن زاگزبسکی را از قلم خود او ببینیم و آنگاه به شرح آن بپردازیم.

توجیه برزهاد مرجعیت^{۴۹} دینی

مرجعیت جامعه دینی من برای من موجه است به وسیله حکم وظیفه‌شناسانه^{۵۰} ام به اینکه اگر با دنبال کردن رهنمودهای عملی و باور به آموزه‌های جامعه در آن مشارکت کنم، نتیجه از خود-سیگالش^{۵۱} وظیفه‌شناسانه‌ام بر مجموعه کامل حالات روانی‌ام بهتر جان سالم به در می‌برد از اینکه خود به گونه‌ای مستقل از ما تلاش کنم بفهمم در قلمرو مربوطه چه کنم و به چه باور داشته باشم.» (Zagzebski, 2012: 201)

اختلاف نظر در امور دینی سبب گشته است که برخی به خودگروی^{۵۲} روی آورند. جالب اینکه جدی گرفتن این مسئله، یعنی مشکل آفرین بودن اختلاف نظر دینی، فرض نادرستی خودگروی را در خود دارد و برهان‌های اجماع عام^{۵۳} را دارای نوعی اعتبار می‌انگارد.

همانگونه که در دیگر حوزه‌ها، که از جهاتی دارای اهمیت‌اند، خواهان صدق‌ایم، در امور دینی نیز آرزوی صدق را می‌کشیم. بودن خدا و بودن زندگی پس از مرگ توان از-این-رو-به-آن-رو-کنندگی سترگی دارند. هرچند قوای ما را یارای دستیابی به این امور آنگونه که به امور فیزیکی دست می‌یابیم نیست، خواسته‌شدگی^{۵۴} بیشتر آنها دستیابی‌پذیری^{۵۵} کمترشان را جبران می‌کند. از طرف دیگر، ما به قوای خود، پیش از دلیلی بر اعتمادپذیری^{۵۶} شان-اگر هرگز چنین دلیل غیردوری‌ای در دست باشد-، آستانام^{۵۷} داریم. اکنون می‌توان گفت که وقتی وظیفه‌شناسانه عمل می‌کنم، یعنی وقتی قوایم را برای

^{۴۸}. باید توجه داشت که دیدگاه زاگزبسکی پیچیده و نواست و دقت فراوانی را می‌طلبد. به‌ویژه آنگاه که باید در چند صفحه کوتاه به میان آید.

^{۴۹}. Authority.

^{۵۰}. Conscientious.

^{۵۱}. self-reflection.

^{۵۲}. Egoism.

^{۵۳}. Common consent argument.

^{۵۴}. Desirability.

^{۵۵}. Attainability.

^{۵۶}. Reliability.

^{۵۷}. Trust.

رسیدن به صدق به بهترین شکل ممکن استفاده می‌کنم، می‌یابم که بسیاری دیگر نیز از همان خواسته و قوا برخوردارند. وقتی امر بدین گونه است، باید اِستام ما به آنها نیز گسترش یابد.^{۵۸}

وقتی به درستی فرآورده‌های قوای دیگران اِستام داریم، البته تا هنگامی که ابطال نشده‌اند، می‌توانیم از نوعی برهان اجماع عام برای خدا باوری دفاع کنیم. این برهان با برهان اجماع عام سنتی متفاوت است. دومی استنتاج بهترین تبیین است^{۵۹} و در آن ارتباطی میان اِستام فرد به شیوه‌اش در ارزیابی تبیین‌های مختلف برای داده و میان اِستام‌اش به دیگران برجای نیست. اولی، اما، اِستام به باور دیگران را از خود-اِستامی بیرون می‌آورد. زاگزبسکی اشکالی را از سوی دیگران پیش می‌کشد به این بیان که باور به خدا بیشتر در میان افرادی رایج است با وظیفه‌شناسی کمتر یا قوای کمتر برای نمونه، در میان افرادی که با شکیبایی در راه صدق گام بر نمی‌دارند یا از هوش چندانی برخوردار نیستند؛ بنابراین، نمی‌توان در این موارد به آنها اطمینان کرد و از آنها معرفتی را اخذ نمود. ولیک او می‌گوید که این اشکال برجای نمی‌ماند اگر توجه شود به اینکه این استدلال دلیلی ژرف‌سنجانه^{۶۰} است نه دلیلی نگریکانه^{۶۱}؛ یعنی دلیلی مبتنی بر اول-شخص که مرا به صدق P مرتبط می‌کند، درست مانند شاهد و تجربه و احساس، نه دلیلی مبتنی بر سوم-شخص که واقعیت‌های جهان را به صدق P پیوند می‌دهد.^{۶۲} فردی که درگیر خود-سگالش وظیفه‌شناسانه است، در مسیر جفت‌وجور کردن حالاتش با موضوع‌های آنها و با یکدیگر با این اِستام‌های متعدد به همه انسان‌ها، به تجربه شخصی، به افراد خاص، و به باورهای گذشته از مرحله سگالش می‌آغازد.

مدل اِستامی گواهی به ما می‌گوید که گواهی‌دهنده با گواهی به p، که خود مسئولیت صدقش را می‌پذیرد، درخواست اِستام از دریافت‌کننده گواهی دارد کسی که می‌تواند آن را بپذیرد. اِستام رابطه‌ای سه موضعی است که بر اساس آن فرد به چیزی (یا کسی) برای هدفی می‌اِستامد. این رابطه (یا حالت) ترکیبی از عناصر معرفتی^{۶۳}، عاطفی^{۶۴}، و رفتاری^{۶۵} است. این حالت اِستام که تا اندازه‌ای غیرمعرفتی است خود می‌تواند دلیل معرفتی یک باور باشد، زیرا دلیل معرفتی باور عبارت از چیزی است که بر اساس آن فرض صدق آن باور خردپسند است. با این تحلیل می‌توان به خوبی از عهده توضیح ایمان نیز برآمد زیرا رابطه اِستام میان فرد و خدا هر دو عنصر معرفتی و غیرمعرفتی ایمان را در خود جای می‌دهد. با این اِستام، من دلیل اول-شخص ژرف‌سنجانه‌ای برای باور به آنچه خدا به من

^{۵۸}. در واقع، ما دو نوع اِستام به دیگران داریم: اِستامی عام به قوایشان به جهت برخورداریشان از قوایی یکسان با ما و اِستام خود-سگالانه‌ای خاص به دیگرانی که وظیفه‌شناسی‌شان را با وظیفه‌شناسیمان درمی‌یابیم. متناظر با این دو نوع اِستام به دیگری دو نوع اِستام به خود نیز داریم که در ادامه می‌آید.

^{۵۹}. یعنی به دنبال تبیین این داده است که مردم بسیاری در سراسر دنیا به خدا باور دارند.

^{۶۰}. Deliberative reason.

^{۶۱}. Theoretical reason.

^{۶۲}. توضیح بیشتر در خصوص دلیل ژرف‌سنجانه و دلیل نگریکانه را ببینید در: Zagzebski, 2011 و Zagzebski, 2012: 63-68.

^{۶۳}. Epistemic.

^{۶۴}. Affective.

^{۶۵}. Behavioral.

می‌گوید دارم. اما خدا چگونه با من سخن می‌گوید؟ از طریق سنتی-نبشته و شفاهی- که عنصر مرجعیت در آن وفاداری توسعه‌اش را حفظ می‌کند. بر اساس یک مدل، این تَراداد از طریق زنجیره‌های گواهی منتقل می‌شود. در مدلی دیگر، متن مقدس منتقل می‌شود-متنی که تجربه دست‌اول ربوبی را برای فرد توانستنی می‌سازد. گاهی نیز تَرادادی که در گذشته با انتقال شفاهی به کمال خود رسیده در ادامه به افراد امروزمین منتقل می‌شود.

ما تعارض میان حالات ذهنی‌ای چون باورها، خواسته‌ها، احساسات، عواطف، تصمیم‌ها، حکم‌ها، و گرایش‌ها را همچون ناموزونی^{۶۶} تجربه می‌کنیم. گاهی خود ما به صورت خودکار یکی از این حالات متعارض را رها می‌کند و سازگاری را بازمی‌گرداند. آگاهی از رفع خودکار ناموزونی نخستین مدل عقلانیت است.^{۶۷} اما گاهی تعارض به صورت خودکار از بین نمی‌رود. در اینجا است که سگالش می‌آغازد با مدلی از اینکه برای حلّ تعارض چه باید بکنیم-که عبارت است از آنچه می‌کردیم اگر به صورت خودکار عمل می‌کردیم. در این مرحله، اقتضای عقلانیت عمل طبق حکم سگالانه ماست به آنچه سازگاری را به خود بازمی‌گرداند. وقتی رفع ناموزونی به صورت خودکار نیست، عملکرد مدیریتی^{۶۸} خود باید به میان آید. یک هستومند خودآگاه چون یک خود است عملکرد مدیریتی دارد. بدین معناست که خود مرجعیت طبیعی بر خود دارد.

خود پیشاسگالانه ما در پیوند با صدق دارای سه مؤلفه است: خواست طبیعی صدق، باور طبیعی به اینکه خواست طبیعی ما برای صدق اشباع‌شدنی است، و اِستام طبیعی به درخور بودن قوایمان برای دستیابی به صدق. با توجه به سه عنصر معرفتی، عاطفی، و رفتاری اِستام می‌توان گفت که باور طبیعی ما به اینکه خواسته طبیعی ما برای صدق اشباع‌شدنی است در اِستام طبیعی ما به قوای معرفتی مان گنجانده است. قوای من بر محیطی عمل می‌کنند. بنابراین اِستام به قوایمان شامل اِستام به مناسب بودن محیط نیز می‌شود. قوایمان مستقیماً بر محیط عمل می‌کند یا از طریق قوای دیگران. پس اِستام بر قوایمان و محیط شامل اِستام به قوای دیگران نیز می‌شود. بنابراین، طبیعی است که در مرحله خود پیشاسگالانه به سخن دیگران باور داشته باشیم.

افزون بر این، با سگالش نیز درمی‌یابیم که اِستام به خود عقلانی است. دلیل آن این است که هیچگاه به صورت غیردوری نمی‌توان نشان داد که قوای باورساز ما اعتمادپذیرند.^{۶۹} علاوه بر این، خود-اِستامی عقلانی‌تر از جایگزین‌هایش است زیرا کمترین تغییرات را در خود پیشاسگالانه لازم دارد. و، در بنیاد، اِستام پایان‌بخش فرآیند سگالش است؛ و از این رو عنصر اساسی یک هستومند خود-سگال عقلانی است.

^{۶۶}. Dissonance.

^{۶۷}. دومین مدل عقلانیت را خود وظیفه‌شناسی به دست می‌دهد که ناموزونی را برطرف می‌کند.

^{۶۸}. Executive function.

^{۶۹}. به عبارت دیگر نمی‌توان نشان داد که خواست طبیعی صدق اشباع‌شدنی است.

اگر خواست صدق در فرد خودسگالانه باشد و او با تمام توان برای آن تلاش کند، در این صورت به لحاظ معرفتی وظیفه‌شناسانه عمل کرده‌است. عمل وظیفه‌شناسانه ایستام‌پذیرتر است. اکنون می‌توان دید که ما دو مرحله خود-ایستامی داریم: ایستام عام به قوایمان و ایستام خاص به آنها هنگامی که وظیفه‌شناسانه عمل می‌کنیم. از آنجا که تنها کاری که می‌توانیم برای رسیدن به صدق کنیم این است که وظیفه‌شناسانه عمل کنیم و از آنجا که سگالش وظیفه‌شناسانه آینده سگالش بر فرآورده‌های سگالش وظیفه‌شناسانه گذشته را نیز شامل می‌شود، جان سالم به در بردن از سگالش آینده تنها راه ما برای دانستن این است که سگالش گذشته ما را به صدق رسانده‌است.

با توجه به روشن‌سازی‌های پیشین، نمی‌توان مرجعیت را بدین خاطر که با خودآیینی^{۷۰} جور در نمی‌آید رد کرد زیرا مرجعیت دیگری توجیه خود را از مرجعیت خود می‌گیرد. این مرجعیت خود^{۷۱} را رشد می‌دهد؛ از این رو مانع خودکامگی دینی است. دلیل این آن است که مرجعیت دینی یا خودسگالش وظیفه‌شناسانه را اشباع می‌کند یا نه. در صورت دوم افراد جامعه باید به پا خیزند.^{۷۲}

۳. بررسی انتقادی

دست کم شش اشکال به این دو وارد است؛ سه اشکال به گرکو و سه اشکال به زاگزبسکی.^{۷۳} نخست به کاستی‌های دیدگاه گرکو می‌پردازیم. لکی^{۷۴} دفاع گرکو را ناتمام می‌داند. او می‌گوید که اعتمادپذیری یک فرآیند به معنای این نیست که بخت در آن راه ندارد. دو گونه بخت در آن راه دارد: گاهی بروندادی خاص تصادفاً صادق است چنانکه در موارد استانده [=استاندارد]^{۷۵} گتیه^{۷۵}، و گاهی حصول و بهره‌بری از فرآیند اعتمادپذیر از روی بخت است. فرض کنید دو منبع خبری درباره رویدادهای جاری اخباری هم‌سبزی یکی صادق و دیگری کاذب ارائه می‌دهند و من با پرتاب سکه تصمیم می‌گیرم که اولی را انتخاب کنم. هرچند منبع خبری‌ای که دنبال می‌کنم اعتمادپذیر است و به نتایج درستی منتهی می‌شود، فرآیندی که با آن به این منبع رسیدم اعتمادپذیر نیست. استدلال از راه بخت دقیقاً همین را می‌گوید. حتی اگر فرآیند انتقال معرفت اعتمادپذیر باشد، حضور ما در آن جامعه خاص که از طریق فرآیند اعتمادپذیر باورهای صادق را هدیه می‌دهد اتفاقی است_اتفاقی که ما را از نیل به معرفت بازمی‌دارد.^{۷۶} (Lackey, 2017: 215)

⁷⁰. Autonomy.

⁷¹. Self.

⁷². در تنظیم این بخش از کتاب مرجعیت معرفتی (Epistemic Authority) زاگزبسکی بهره بردم: Zagzebski, 2012: 29-74 and 181-203.

⁷³. از این شش اشکال سه تای آنها در آثار لکی یافت می‌شود، اما سه تای دیگر اشکالات نویسنده به گرکو و زاگزبسکی است.

⁷⁴. Jennifer Lackey.

⁷⁵. Edmund Gettier.

⁷⁶. تا اینجا اشکال لکی به گرکو تمام می‌شود.

چون اعتمادپذیری مورد دفاع گرکو اعتمادپذیری فرآیندی است، لکی همین نسخه را مورد انتقاد قرار داده است. لکی می‌گوید که در اعتمادپذیری فرآیندی همواره دو گونه بخت راه دارد. اما اینکه آیا این دو گونه بخت در دیگر تقریرهای اعتمادپذیری هم جریان دارد یا نه، با کار ما در پیوند نیست. با این حال، ظاهراً همین‌گونه است و این هر دو نوع بخت در همه تقریرهای اعتمادپذیری جریان دارد. اما اولی جریان دارد، چنانکه چالش گتیه پیوسته محل تأمل اعتمادگروان بوده است. اما دومی جریان دارد زیرا بودن ما در موقعیت اعتمادپذیر خاص، دست کم گاهی، انفاقی است.

توانستنی است در دفاع از گرکو و در پاسخ به لکی گفت: این اشکال در دیدگاه‌هایی از اعتمادگروی که مناسب بودن محیط هم در آنها لحاظ شده پاسخ قابل قبولی دارد. در مثال لکی انتخاب کور منابع دریافت گواهی چالشی را پررنگ می‌کند که دیگر نمی‌توانیم باور محصول این انتخاب کور را معرفت بدانیم. اما آیا در جامعه‌ای که نهادهایی اعتمادپذیر در آن تدارک شده باشند تا گواهی در امور دینی صرفاً از طریق این نهادها پذیرفته شود باز هم این چالش بابر جاست؟ به نظر می‌رسد چنین نیست.

مورد جامعه مناسب: ایلیا در جامعه‌ای دینی متولد شده است که نهادهایی در آن شکل گرفته‌اند که به نحو اعتمادپذیری باورهای دینی را منتقل می‌کنند. این نهادها می‌کوشند از انتشار باورهای خرافی و باطل در حوزه دین جلوگیری کنند. ایلیا در این جامعه به طور تصادفی به سراغ یکی از مراجع معرفتی اعتمادپذیر مورد تایید نهادهای دینی اعتمادپذیر می‌رود و از او باورهای دینی خود را کسب می‌کند.

در مورد ایلیا، در جهان‌های نزدیک به جهان ایلیا احتمال اینکه ایلیا از مرجع معرفتی دینی در جایی که متولد شده است گواهی‌ای کسب کند که معرفت‌آفرین نیست قابل چشم‌پوشی است. اما این پایان کار نیست. آیا تولد در جامعه‌ای که این ویژگی‌ها را ندارد در جهانی نزدیک به جهان ایلیا ممکن بود؟ به نظر می‌رسد این امکان در جهانی نزدیک به جهان او وجود نداشت و در نتیجه، تولد در جامعه‌ای دیگر که این نهادها معتبر را نداشته باشد و سراغ مرجع معرفتی‌ای نامعتبر رفتن مانند انتخاب یک روزنامه با پرتاب سکه نیست.

با این همه، همچنان می‌توان اشکال لکی را، البته به گونه‌ای دیگر، به میان آورد، زیرا محیط مناسب نیز می‌تواند تصادفی باشد. روشن است که در یک جامعه انواع محیط‌های مناسب و نامناسب وجود دارد، و بودن فرد در محیط مناسب می‌تواند از روی بخت باشد.

دومرتبه، می‌توان از گرکو دفاع کرد به این صورت که او در دیدگاه اخیرش معرفت‌شناسی فضیلت و اعتمادگروی مبتنی بر عامل را به میان آورده است. بنابراین نمی‌توان اشکال لکی که ناظر به اعتمادگروی فرآیندی است را به او وارد کرد. اما آیا در جامعه همه فضیلت‌مندند؟ آیا عاملیت مشترک پیوسته از روی فضیلت شکل می‌گیرد؟

علاوه بر ملاحظه لکی، سخن گرکو همچنان کاستی‌هایی دارد. نخست اینکه^{۷۷} طرح کلی پاد-فروکاست‌گرویی‌اش با فرض درستی در خصوص باورهای دینی بنیادی کاربردپذیر نیست. دلیل این آن است که این باورها از طرفی بسیار مایه‌ورند و بر تمام وجوه زندگی آدمی عمیقاً اثرگذار و، از طرف دیگر، شرط ورود در اجتماعات دینی هستند. اجتماعات معرفتی‌ای که اهداف و دغدغه‌های عملی آنها را شکل داده‌اند و نرم‌ها و استانداردهایی کیفیت تولید و توزیع اطلاعات در آن را تأمین می‌کنند. بگذار این کاستی را بیشتر توضیح دهیم. باورهای بنیادی به جهت اهمیت زیادشان توجه بیشتری را می‌طلبند تا آنجا که دیگر تکیه بر دیگران در مورد آنها کافی نیست. در اینجا فرد باید اعتمادپذیری دیگران را نیز بررسی کند، چنانکه تأمل فردی مستقل در مسئله هم لازم است. از طرف دیگر، تنها پس از پذیرش باورهای بنیادی است که می‌توان وارد یک اجتماع دینی شد و با شرکت در آن باورهایی را از آن اجتماع دریافت. تا هنگامی که فرد باورهای بنیادی را خود به دست نیاورده‌است، نسبت به اجتماع دینی غریبه‌است و نمی‌تواند باوری را از آن اخذ کند.

به گونه‌ای دیگر، برخی باورها، از جمله باورهای بنیادی، تنها باید تولید شوند. اینها بلیط ورود در اجتماعات دینی هستند. تنها هنگامی می‌توان در دادوستدهای اجتماع معرفت را منتقل کرد که پذیرنده از پیش با تهیه بلیط وارد در آن اجتماع شده باشد. بنابراین اینگونه نیست که همه باورها انتقال‌پذیر باشند.

دوم اینکه^{۷۸} سخن گرکو از عهده حلّ دشواری بزرگی با ورنام مسئله زباله^{۷۹} بر نمی‌آید. این یک واقعیت است که در کنار معرفت‌هایی که در جامعه معرفتی منتقل می‌شود مطالب فراوانی نیز منتقل می‌شود که معرفت نیستند. برای نمونه، پدر و مادر تعصب را نیز به همراه اطلاعات درست به فرزندان فرامی‌فرستند، آموزگار اسطوره‌های فرهنگی را نیز به دانش‌آموزان منتقل می‌کند، و پزشک شبه-علم را. یک نگره انتقال معرفت آنگاه موفق است که جلوی این زباله‌ها را بگیرد. گرکو گمان دارد نگره او می‌تواند جلوی ورود زباله‌ها را بگیرد^{۸۰}، اما نمی‌تواند. یک دلیل این ناتوانی آن است که از کجا معلوم توجه به تکالیف عملی معرفت یا باور موجه را به ارمغان آورد.^{۸۱}

برای روشن شدن مطلب، مورد زیر را در نظر بگیرید:

مورد تربیت دینی: سارا در خانواده‌ای دیندار به دنیا آمده‌است و تحت تعالیم دینی پدر و مادر خود قرار گرفته‌است. آن‌ها افرادی هستند که آموزه‌های دینی را در اکثر موارد به فرزند خود

^{۷۷}. از اینجا اشکال نخست نویسنده به گرکو آغاز می‌شود.

^{۷۸}. از اینجا اشکال دوم نویسنده به گرکو شروع می‌شود.

^{۷۹}. Garbage Problem.

^{۸۰}. گرکو خود برای نخستین بار در چندین اثر خود مسئله زباله را پیش کشیده و آنگاه برای حلّ آن تلاش کرده است. (بنگرید به:

(Greco, 2020: 185-199; Greco, 2019d; Greco, 2018c

^{۸۱}. در مقاله «بررسی راه‌حل گرکو برای مسأله‌ی زباله در معرفت‌شناسی گواهی» راه‌حل گرکو برای مسئله زباله با جزئیات توضیح داده

شده و آنگاه نقد شده است. (متولی و عظیمی، ۱۴۰۳)

انتقال داده‌اند. اما در بین این تعالیم، تلقی‌های نادرستی از دین هم داشته‌اند که لابلای آموزش‌های خود آن تلقی‌های نادرست را هم به سارا منتقل کرده‌اند. آنها همواره بر این نکته پافشاری می‌کردند که برداشت آن‌ها از دین تنها برداشت صحیح از دین بوده‌است و برداشت‌های دیگر غلط می‌باشند. در این مورد می‌بینیم که به علت اینکه پدر و مادر سارا افرادی هستند که در اکثر موارد تعالیم درستی را به فرزند خود انتقال داده‌اند مسیر انتقال قابل اعتمادی هستند اما این نگاه اعتمادگرایانه نمی‌تواند جلوی انتقال باورهای نادرست به سارا را بگیرد.

اکنون نوبت بررسی دیدگاه زاگزبسکی است. لکی دو اشکال در سخن زاگزبسکی شناسایی می‌کند. نخست اینکه این دیدگاه باورهای جوامعی که سمبل ناعقلانیت‌اند، مثل تروریست‌ها، نژادپرستان، و فرقه‌های تندرو، را عقلانی می‌پندارد. دلیل این آن است که آنها نیز آن حکم وظیفه‌شناسانه را دارند، مخصوصاً هنگامی که در آن جوامع رشد کرده‌اند و چارچوبی که از طریق آن حکم وظیفه‌شناسانه می‌کنند را آن جامعه شکل داده‌است. دوم اینکه بر اساس این دیدگاه نمی‌توان گواهی مرجعیت را وقتی ناراست یا بیدادانه‌است رد کرد زیرا دلیلی پیشدستانه^{۸۲} است؛ یعنی دلیلی که جایگزین همه ادله دیگر می‌شود نه دلیلی که در برابر دیگر ادله وزن کثیفی شود یا با آنها جمع شود. به این ترتیب، اگر کشیش به من بگوید که زنان به لحاظ اخلاقی پایین‌تر از مردان‌اند، نمی‌توانم آن را رد کنم هرچند ادله فراوانی در برابر آن داشته باشم. (Lackey, 2017: 216-217)

نیز می‌توان از زاگزبسکی پرسید که^{۸۳} آیا دلیل ژرف‌سنجانه در اینجا کافی است و ما را از دلیل نگریکانه بی‌نیاز می‌سازد. او خود تصریح می‌کند که پرسمان‌های دینی‌ای چون هستی خدا و زندگی پس از مرگ از مایه‌ورترین پرسش‌های زندگی آدمی هستند. و می‌دانیم که پاسخ مثبت یا منفی به این پرسش‌ها عمیقاً در تمام وجوه زندگی یک فرد یا جامعه اثرگذارند. اکنون آیا می‌توان به دلیل ژرف‌سنجانه بسنده کرد؟ به محض اینکه به این پرسش پاسخ منفی داده شود، آن اشکال پیشین، که توگویی تصویر زاگزبسکی از جوامع دینی نیز می‌باشد، دوباره سربرمی‌آورد که چنین باورهای دینی‌ای بیشتر در میان کسانی که وظیفه‌شناسی کمتر یا قوای کهتری دارند رواج دارد.^{۸۴ و ۸۵}

به عبارت روشن‌تر، با اینکه در این موارد دلیل ژرف‌سنجانه ناکافی است و لازم است دلیل نگریکانه داشت، درمی‌یابیم که دلیل نگریکانه وجود ندارد. دلیل این امر آن است که در دلیل نگریکانه گواهی‌دهندگان باید بررسی دقیق شوند، به گونه‌ای که همگان بتوانند دلایلی گواهی‌شان بر صدق را

⁸². Preemptive.

^{۸۳}. از اینجا اشکال نویسنده به زاگزبسکی شروع می‌شود.

^{۸۴}. آنگونه که زاگزبسکی گزارش می‌دهد هیوم باور به معجزه را در مردم نادان و بی‌تمدن رواگمند می‌دانست، افرادی میان خدانا باوری و پیچیدگی عقلانی پیوند مثبت شناسایی کرده‌اند، و دیگران رابطه باور دینی و هوش را وارونه می‌دانند. (Zagzebski, 2012: 187-)

(188)

^{۸۵}. این تصویر از جوامع دینی، البته، مستند به آمارهای میدانی معتبر نیست.

دریابند، و وقتی چنین می‌کنیم آنها را با صدق دریابند نمی‌بینیم دست کم بسیاری از گواهی‌دهندگان را.

باید توجه داشت که سخن نویسنده در برابر زاگزبسکی این است که چنگ زدن به دلیل ژرف‌سنجانه از سوی زاگزبسکی برای ارائه ساختاری که بر اساس آن باورهای دینی شکل گرفته از طریق گواهی موجه‌اند راه به جایی نمی‌برد، دست کم در باورهای بنیادی. اما اینکه آیا می‌توان تقریری را پیش کشید که بر اساس آن باورهای دینی برآمده از گواهی توجیه و معرفت را به ارمغان آورند از دایره این پژوهش خارج است.

می‌توان تمایزی دیگر و دقیق‌تر را نیز به میان آورد. می‌توان با معیار درجه اهمیت و اثرگذاری میان باورهای بنیادی نیز تفاوت گذارد. می‌دانیم که باور به وجود خدا و برخی صفات او و معاد نقشی بسیار پررنگ در زندگی آدمی دارد. در عین حال، باور به برخی دیگر از صفات خدا همچون جود و ملک و قهر و باور به پیامبری و امامت، هرچند بسیار مهم و اثرگذارند، نقشی به اندازه باورهای پیشین ندارند. اکنون می‌توان گفت: توان بود سخن زاگزبسکی افزون بر باورهای غیربنیادی و فروع دینی در باورهای بنیادی دسته دوم نیز جریان یابد، یعنی مثلاً با دلیلی ژرف‌سنجانه به پیامبری فردی باور بیاوریم. اما باید توجه داشت که این تنها در صورتی است که فرد نخست باورهای بنیادی دسته اول را داشته باشد.

نتیجه

گرکو و زاگزبسکی، هر کدام به گونه‌ای متفاوت از دیگری، در چارچوب معرفت‌شناسی گواهی از عقلانیت باورهای دینی دفاع کرده‌اند. نخستین با طرح فراگیر پادفروکاست‌گروی‌اش تلاش دارد نشان دهد که معرفت دینی از طریق کانال‌های انتقال اعتمادپذیر به دریافت‌کنندگان منتقل می‌شود. و دومی مرجعیت دینی و باورهای گرفته‌شده از آن را از طریق اپستام خودسگالانه و وظیفه‌شناسانه به دیگری، در حالی که این اپستام از اپستام به خود برآمده است، توجیه می‌کند. استدلالی که دلیلی ژرف‌سنجانه است. اما سخن ایشان، هر دو، به اشکالات اساسی دچار است. دیدگاه گرکو جلوی بخت را نمی‌گیرد، در باورهای دینی بنیادی که شرط ورود در اجتماعات دینی هستند - کاربردپذیر نیست و با مسئله زباله مواجه است که نمی‌تواند آن را حل کند. لازمه سخن زاگزبسکی نیز این است که باورهای جوامعی چون تروریست‌ها و نژادپرستان عقلانی باشند، گواهی مرجعیت حتی در جایی که آشکارا خطاست پذیرفته باشد، و دلیل ژرف‌سنجانه در پرسش‌های مهمی که مقتضی دلیل نگریکانه است جاری باشد. بنابراین، گرکو و زاگزبسکی در اثبات عقلانیت باور دینی از طریق معرفت‌شناسی گواهی کامیاب نمی‌باشند. در عین حال، اگر گستره باورهای دینی را محدودتر کنیم و از شاخ و برگ آنها بکاهیم، گواهی می‌تواند در کنار سایر شواهد درجه‌ای از احتمال را بیافریند. و اگر بتوان نشان داد که این گواهی‌ها از سوی افرادی است که دارای فضیلت معرفتی‌اند و میزانشان بسیار است، این احتمال

قوت می‌گیرد. از این رو، نشان دادن عقلانیت باور دینی بر پایه معرفت‌شناسی گواهی در گرو اثبات مقدم گزاره شرطی پیشین است که پژوهش‌های آینده می‌توانند آن را پیگیری کنند.

منابع

- اکبری، رضا. (۱۳۸۶). ایمان‌گرایی: نظریات کرکگور، ویتگنشتاین و پلانتینگا. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- پورحسن، قاسم و دیگران. (۱۳۹۳). عقلانیت باور دینی از دیدگاه ولترستورف با محوریت نقد اعتدالی دلیل‌گرایی. فلسفه دین، ۱۱ (۲)، ۲۴۳-۲۶۶.
<https://doi.org/10.22059/jpht.2014.51715>
- خداپرست، امیرحسین. (۱۳۹۴). باور دینی و خودآیینی عقلانی. پژوهشنامه فلسفه دین، ۱۳ (۲۶)، ۹۱-۱۱۲.
<https://doi.org/10.30497/prr.2016.1750>
- خداپرست، امیرحسین. (۱۳۹۷). باور دینی و فضیلت‌فکری: تحوّل اخلاق باور دینی در تعامل با معرفت‌شناسی فضیلت‌گرایانه زاگزبسیکی. هرمس.
- خسروی بیژانم، عباس و دیگران. (۱۴۰۰). بررسی تطبیقی عقلانیت باور دینی در پرتو فرزانه‌نگی نزد سهروردی و زگزبسیکی. حکمت معاصر، ۱۲ (۲)، ۲۴۷-۲۷۹.
<https://doi.org/10.30465/cw.2022.7499>
- دژی نوگورانی، علیرضا و اکبری، رضا. (۱۳۹۸). دیدگاه الیزابت فریگر درباره توجیه باورهای مبتنی بر گواهی: بررسی انتقادی. پژوهش‌های فلسفی، ۱۳ (۲۶)، ۱۴۷-۱۶۸.
<https://doi.org/10.22034/jpiut.2019.8035>
- دژی نوگورانی، علیرضا. (۱۳۹۷). توجیه مبتنی بر گواهی باورهای دینی [رساله دکتری، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی].
- دژی نوگورانی، علیرضا. (۱۳۹۷). بررسی مقایسه‌ای توجیه باورهای مبتنی بر گواهی و حجّیت خبر واحد (با تمرکز بر آرای الیزابت فریگر و شیخ انصاری). جستارهای فلسفه دین، ۷ (۱۶)، ۸۱-۱۰۱.
- دهقانی‌نژاد، عباس. (۱۳۹۵). معرفت‌شناسی گواهی از دیدگاه قاضی عبدالجبار معتزلی. پژوهشنامه فلسفه دین، ۱۴ (۲۸)، ۶۹-۸۲.
<https://doi.org/10.30497/prr.2017.1908>
- صادقی، هادی و حبیبی سی‌سرا، مرتضی. (۱۳۹۷). بررسی تطبیقی عقلانیت باور دینی از منظر پلانتینگا و علامه طباطبایی. آیین حکمت، ۱۰ (۳۷)، ۸۵-۱۱۶.
<https://10.22081/PWQ.2019.66596>

- علی نظارتی‌زاده، مرتضی. (۱۳۹۱). گواهی به مثابه منبع تولید معرفت؛ بررسی و تحلیل دیدگاه جنیفر لکی. نقد و نظر، ۱۷ (۶۸)، ۷۵-۹۵.
- فرامرزقراملکی، احد. (۱۳۸۷). روش‌شناسی مطالعات دینی: تحریری نو. مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- قربانی، قدرت‌الله. (۱۳۹۸). معیارهای ارزیابی عقلانیت باورهای دینی در رویکرد جامع‌نگر. پژوهش‌های معرفت‌شناختی، ۱۷، ۱۰۱-۱۲۱.
- مبینی، محمدعلی. (۱۳۸۲ الف). عقلانیت باور دینی از دیدگاه آلبین پلنتینگا. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مبینی، محمدعلی. (۱۳۸۲ ب). عقلانیت باور دینی از نگاه برون‌گرایان. نامه حکمت، ۱، ۹-۴۳. <https://doi.org/10.30497/prr.2012.1221>
- مبینی، محمدعلی. (۱۳۹۴). عقلانیت باور دینی در معرفت‌شناسی‌های برون‌گرا. تهران و قم: سمت و پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- متولی، مرتضی و مهدی عظیمی (۱۴۰۳). بررسی راه‌حل گرکو برای مسأله زباله در معرفت‌شناسی گواهی. پژوهش‌های فلسفی کلامی. ۲۶ (۲).
- محمدی، عبدالله. (۱۳۹۲). ارزش معرفت‌شناختی گزاره‌های تاریخی. آیین حکمت، ۵ (۱۷)، ۱۸۸-۱۵۹.
- محمدی، عبدالله. (۱۳۹۵). ارزش معرفت‌شناختی دلیل نقلی. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

Rffrrccss

- Akbary, Rezā (1386). *Fideism: the Views of Kierkegaard, Wittgenstein, and Plantinga*. Qom: Academy of Islamic Sciences and Culture. (in Persian)
- AliNezaratizadeh, Morteza (2012). Testimony As Generative Source of Knowledge: a Study and an Analysis of Lackey's View. *Naqd va Nazar*. 17 (68), 75-95. (in Persian)
- Dehqaninejad, Abbas (2017). Qadi Abd al-Jabbar on Testimony, an Epistemological Approach. *Philosophy of Religion Research*. 14 (28), 69-82. <https://doi.org/10.30497/prr.2017.1908>. (in Persian)
- Dorri Nagoorani, A. (2018a). *Testimonial Justification of Religious Beliefs* [Doctoral Dissertation, Institute for Humanities & Cultural Studies]. (in Persian)
- Dorri Nagoorani, A. (2018b). A Comparative Study of Testimonial Justification and the Justification of Single Report (in Fricker and Ansari). *Philosophy of Religion Studies*. 7(16), 81-101. (in Persian)

Dorri Nagoorani, Alireza and Akbary, Reza (2019). Elizabeth Fricker on Testimonial Justification: A Critical Review. *Journal of Philosophical Investigations*. 13 (26), 147-168. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2019.8035>. (in Persian)

Faramarz Gharamaleki, Ahad (1387). *Methodology of Religious Studies*. Mashhad: Razavi University of Islami Sciences. (in Persian)

Ghorbani, Ghodratalah (2019). Assessing Criteria of Religious Beliefs Rationality in Comprehensive Approach. *The Epistemological Research*. 8 (17), 101-121. (in Persian)

Greco, John (2009). "Religious Knowledge in the Context of Conflicting Testimony". *Proceedings of the American Catholic Philosophical Association*. 82: 61-76.

Greco, John (2012). "Religious Belief and Evidence from Testimony," in Dariusz Lukasiewicz and Roger Pouivet, eds., *The Right to Believe: Perspectives in Religious Epistemology*. Frankfurt: Ontos Verlag.

Greco, John (2014). "Episteme: Knowledge and Understanding" in Kevin Timpe and Craig Boyd, eds., *Virtues and Their Vices*. Oxford: Oxford University Press. pp. 285-302.

Greco, John (2015). "Testimonial Knowledge and the Flow of Information" in David Henderson and John Greco, eds. *Epistemic Evaluation*. Oxford: Oxford University Press. pp. 274-290.

Greco, John (2016a). "Common Knowledge". *The International Journal for the Study of Scepticism*. 6: 309-325.

Greco, John (2016b). "What Is Transmission?". *Episteme*. 13(4): 481-498.

Greco, John (2017). "Knowledge of God" in W. Abraham and F. Aquino, eds., *Oxford Handbook of the Epistemology of Theology*. Oxford: Oxford University Press.

Greco, John (2018a). "Achievement, Joint Achievement and the Value of Knowledge". *Journal of Dialectics of Nature*. 40, 2: 1-10.

Greco, John (2018b). "Education and the Transmission of Understanding". *Acta Philosophica II*. 27: 237-249.

Greco, John (2018c). "Transmitting Faith (and Garbage)". *European Journal for Philosophy of Religion*. 10 (3): 85-104.

Greco, John (2019a). "Hinge Epistemology, and the Prospects for a Unified Theory of Knowledge". *Synthese* 198: 3593-3607

Greco, John (2019b). "Knowledge, Virtue and Achievement" in Heather Battaly, ed., *The Routledge Handbook of Virtue Epistemology*. New York: Routledge

Greco, John (2019c). "The Role of Trust in Testimonial Knowledge" in Katherine Dormandy, ed., *Trust in Epistemology*. New York: Routledge.

Greco, John (2019d). "The Transmission of Knowledge and Garbage". *Synthese*. 197: 2867-2878.

Greco, John (2020). *The Transmission of Knowledge*. First Publication. UK: Cambridge University Press.

Hadi Sadeqi, Hadi and Habibi Sisara, Morteza (2019). A Comparative Study of "Rationality of Religious Belief" as Viewed by Plantinga and

Allameh Tabataba'i. *Theosophia Practica*. 10 (37), 87-116. <https://doi.org/10.22081/PWQ.2019.66596>. (in Persian)

Khodaparast, Amirhossein (1397). Religious Belief and Intellectual Virtue: Evolution of the Ethics of Religious Belief in Interaction with Zagzebski's Virtue Epistemology. Tehran: Hermes. (in Persian)

Khodaparast, Amirhossein (2016). Religious Belief and Intellectual Autonomy. *Philosophy of Religion Research*. 13 (26), 91-112. <https://doi.org/10.30497/prr.2016.1750>. (in Persian)

Khosravibizhaem, Abbas et al (2021). A comparative Inquiry of the Rationality of religious belief in light of Pheronesis in Suhrawardi and Zagzebski. *Contemporary Wisdom*. 12 (2), 247-279. <https://doi.org/10.30465/cw.2022.7499>. (in Persian)

Lackey, Jennifer (2017). "The Epistemology of Testimony and Religious Belief," in *The Oxford Handbook of the Epistemology of Theology*. Edited by William J. Abraham and Frederick D. Aquino. First Publication. Oxford: Oxford University Press. Pp. 203-220.

Mobini, Mohammad Ali (1382). *The Rationality of Religious Belief in Alvin Plantinga's View*. Qom: The Imam Khomeini Education & Research Institute. (in Persian)

Mobini, Mohammad Ali (1394). *The Rationality of Religious Belief in Externalist Epistemologies*. Tehran and Qom: Samt and Academy of Islamic Sciences and Culture. (in Persian)

Mobini, Mohammad Ali (2003). Rationality of Religious Belief: Externalist Perspective. *Philosophy of Religion Research*. 1 (1), 9-43. (in Persian)

Motavalli, Morteza and Azimi, Mahdi (2024). Examining Greco's Solution to «the Garbage Problem» in the Epistemology of Testimony. *Journal of Philosophical Theological Research*. 26 (2). <https://doi.org/10.22091/JPTR.2024.10010.2958>. (in Persian)

Muhammadi, Abdollah (1395). *Epistemic Value of Revealed Argument*. Qom: The Imam Khomeini Education & Research Institute. (in Persian)

Muhammadi, Abdollah (2013). Epistemic Value of Historical Accounts. *Theosophia Practica*. 5 (17), 159-188. (in Persian)

Plantinga, Alvin. (2000). *Warranted Christian Belief*. New York: Oxford University Press.

Purhasan, Ghasem et al (2014). Rationality of Religious Belief according to Wolterstorff Moderate Critique of Evidentialism. *Philosophy of Religion*. 11 (2), 243-266. <https://doi.org/10.22059/jpht.2014.51715>. (in Persian)

Zagzebski, Linda Trinkaus (2011). "First Person and Third Person Reasons and Religious Epistemology". *European Journal for Philosophy of Religion*. 3 (2): 285-304.

Zagzebski, Linda Trinkaus (2012). *Epistemic Authority: A Theory of Trust, Authority, and Autonomy in Belief*. First Publication. New York: Oxford University Press.